

МОТИВАЦИЯ ЗА РАЗВИТИЕ И ЕФЕКТИ ОТ ДЕЙНОСТТА НА БИОЛОГИЧНО СТОПАНСТВО

[Доц. д-р Марина Николова](#)

Катедра „Аграрна икономика“
СА „Д. А. Ценов“

Резюме: Развитието на биологичното производство в РБългария е един от приоритетите на Министерството на земеделието и храните, което работи в посока запазване тенденцията на увеличаване броя на биологичните оператори и размера на площите, както и нарастване на видовото разнообразие на отглежданите по биологичен начин култури и селскостопански животни.

През последните години все повече се популяризират ползите от биологично произведените храни и продукти за човешкото здраве, както и биологичния метод на производство, като щадящ околната среда и запазващ природните ресурси. За това допринася и факта, че въпросите за здравословно хранене и устойчиво използване на природните ресурси занимава все по-големи групи и общности от хора, както в Европейския съюз, така и у нас.

На тази основа все повече изпъква необходимостта от високо мотивирани стопани и получаването на добри икономически резултати от въвеждането на биологичния подход в дейността на съвременните екологосъобразни земеделски стопанства.

Ключови думи: биологично земеделие, биологично производство, мотивация, резултати

JEL: O13, Q13, Q57

MOTIVATION FOR DEVELOPMENT AND EFFECTS OF ORGANIC FARMING

[Assoc. Prof. Marina Nikolova, PhD](#)

Department “Agrarian Economics”
D. A. Tsenov Academy of Economics

Abstract: The development of organic farming in Bulgaria is one of the priorities of the Ministry of Agriculture and Foods which works to maintain the trend of increasing the number of organic farmers, the amount of organically cultivated lands and the diversity of organically grown crops and animals. The positive effects of organic products and foods for human health, protecting the environment and preserving natural resources have been greatly popularized lately. This is also due to the fact that bigger groups and communities, both in the European Union and in Bulgaria, are interested in healthy eating and sustainable use of natural resources. This leads to the necessity of highly motivated farmers and obtaining good economic results from the introduction of organic production approaches in modern ecologically-oriented farms.

Key words: organic farming, organic production, motivation, results

JEL: O13, Q13, Q57

Увод

Настоящото пълноправно членство на България в Европейския съюз (ЕС) предлага много възможности, но в същото време поставя нови предизвикателства пред земеделските производители. Огромна е подкрепата на ЕС за производство на качествени и международно конкурентни хранителни продукти. Признавайки значението, което потребителите отдават на органичните продукти, Съюзът подкрепя този вид земеделие. На този фон, *биологичното земеделие* излиза на преден план, като *земеделски подход, чрез който се произвеждат не само безопасни хранителни продукти, но и екологосъобразни*. Въпреки това, биоземеделието все още е възпрепятствано от липсата на яснота например, както за потребителите, така и за земеделските производители, които не винаги знаят какво включва тази съвременна система на земеделие, какви са ползите от нея за ефективно развитие на съвременните биоферми и т.н.

Решението за развитие на биологичния метод в селскостопанската растениевъдна практика е провокирано като резултат от новото съзнание и отношение към проблемите на околната среда и здравето не само на настоящето, но и на следващите поколения.

Предмет на изследване е мотивацията за въвеждане и практикуване на биологично производство в съвременните земеделски стопанства, както и разнообразните ефекти от тяхната дейност. Във връзка с това са разгледани:

- 1) факторите за мотивационна активност при развитие на биопроизводство;
- 2) съвкупността от по-важните резултати при практикуване на биологични дейности, оказващи влияние върху повишаването на доходността и устойчивостта на биологичните стопанства в РБългария.

I. Мотивация за развитие на биологично стопанство

Мотивацията е един от важните фактори, които определят продуктивността на труда на заетите в дадено производство. Съвременната концепция за мотивацията, включително и при фамиленото земеделско стопанство, обхваща три взаимосвързани проблема¹:

- вътрешните движещи сили, каращи хората да действат по определен начин;
- насочване на поведението към постигането на определени цели;
- поддържане на мотивацията, чрез взаимодействие на вътрешните движещи сили и външната обкръжаваща среда.

Освен това чрез мотивацията се задават граници и форми на действията и се придава целенасоченост, ориентирана към достигане на определени цели². А целите на биопроизводството са насочени не само към решаване на икономическите проблеми за съответния селски район, но и неговото екологично и социално развитие.

Преди да разгледаме основните фактори оказващи влияние върху предприемането на иновативни производства, трябва да изясним **мотивацията** за практикуване на агроекологични дейности в т.ч. биологично земеделие. В

¹ Вж. Дойчинова, Ю., Митева, А., Стоянова, З., Жечева, Ив. Малък и семеен агробизнес. Университетско издателство „Стопанство“ София – 2008, с. 189.

² Пенчев, П., Минчев, Н. Мотивация и ефективно управление. Сборник доклади. Изд. АИ „Ценов“ - Свищов, 2012, с. 42.

тази връзка мотивацията за развитие на биоземеделие може да се класифицира в четири основни типологии:

- » *екологична мотивация* - мотивация за опазване на околната среда, отговорно екологосъобразно отношение към проблемите на околната среда;
- » *здравословна мотивация* - осъзнато желание за консумация на безопасна и качествена храна;
- » *социална мотивация* - социално отговорно отношение за оцеляване на селските общности и развитие на селските райони;
- » *икономическа мотивация* – очаквания за добра печалба т.е. за печелившо направление в агробизнеса.

Върху процеса на мотивация за развитие на биопроизводство влияние оказват множество фактори по-важните от които са: природните ресурси, трудовите ресурси, финансовите ресурси, финансовото подпомагане, общата селскостопанска политика, държавната подкрепа, пазарната среда.

Природните ресурси на страната ни в т.ч. благоприятните почвено-климатични условия са важна предпоставка за мотивация и развитие не само на земеделския сектор като цяло, но и в частност на биологичното земеделие. По данни на Министерството на околната среда и водите над 80 % от земеделските земи у нас са подходящи за биопроизводство.

Освен положителния ефект върху биологичното разнообразие и защита на околната среда, преходът към биопроизводство на земеделските стопанства предлага големи възможности за подпомагане на икономическото и социалното развитие на селските райони ³.

За разлика от индустриалните европейски държави, където замърсяването на почвата е в пъти над допустимото и за да изпълнят критериите за чисто производство, фермерите трябва да вложат огромни средства, условията в някои региони на страната ни предоставят почти безплатни възможности за биоземеделие (растениевъдство и/или животновъдство). Това несъмнено оказва влияние върху мотивацията на човешкия фактор за въвеждане и развитие на биологичния начин на производство.

Биологичното земеделие е възможност за алтернативен и доходен поминък на голям брой хора от селските райони. За съжаление по-голяма част от **трудовите ресурси** пряко ангажирани в земеделието се характеризират с неблагоприятна възрастова структура и квалификационна характеристика. Само около 30 от заетите в отрасъл земеделие са с необходимото образование и умения в прилагането на съвременни екологосъобразни технологии ⁴.

Съобразно изискванията на съвременното европейско земеделие, образователната и професионалната структура на заетите в земеделието е все още неблагоприятна. Проучванията през последните години показват, че относителния дял на управителите на стопанства, които имат земеделско образование е един и същ (3% през 2003 г., и 3 % през 2010 г.) ⁵.

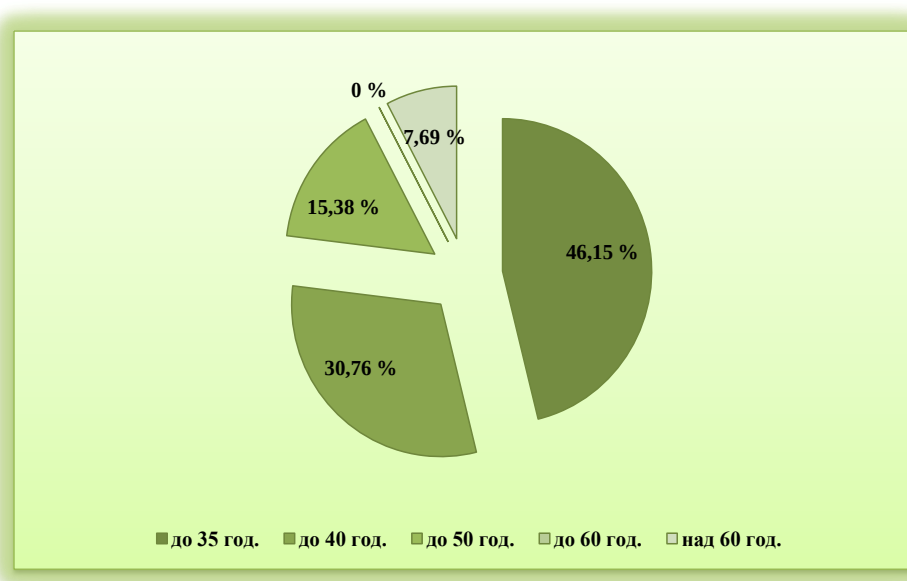
³ Вж. **Герганов Г.**, Николова, М. и др. (2009). Практически и икономически проблеми при реализацията на агроекологичните дейности в растениевъдството. Алманах научни изследвания, том 9, АИ „Ценов“ Свищов, стр. 43-79.

⁴ Вж. **Николова, М.** Биологичното земеделие – състояние и потенциал за развитие. АИ „Ценов“ Свищов, 2013, с. 82.

⁵ Годишен доклад за изпълнението на ПРСР (2007-2013г.). В Р България в периода 01.01.2010 г. – 31.12. 2010 г. (юни 2011 г.).

За разлика от конвенционалните стопанства, където земеделският опит и знания е необходимо условие за ефективно развитие, при биологичните това условие е още по-ярко изразено. Трябва да подчертаем, че *необходимостта от работна ръка в биологичните стопанства, където по-традиционният и трудоемък подход към земеделската работа създава нуждата от работници с различни нива на опит е повече от необходима*. По-малкият размер на биостопанствата, продиктуван от необходимостта за адекватно ръководство на сложното управление на тези стопанства, увеличава възможностите за навлизането на нови биопроизводители в сектора. Още повече, че средната възраст на земеделския производител е над 60 години и все по-малко хора се занимават със земеделие. За сравнение, изследване, проведено от британската Асоциация за опазване на почвите (Soil Association), показва, че биостопанствата във Великобритания осигуряват средно с 32% повече работни места в сравнение със съпоставимите с тях небιологични стопанства. Освен това, биологичният производител там е средно със 7 години по-млад от колегите си в небιологичния сектор.

При проучване в Русенския регион⁶ прави впечатление, че най-висок е относителният дял на младите фермери до 35 годишна възраст (46.15 %). Най-малко са представителите на възрастовата група над 60 години. Това показва, че при развитие на съвременното екологосъобразно земеделие най-активна е групата на по-младите предприемчиви агробизнесмени. На фигура 1. са показани възрастовите граници на практикуващите биооператори в Русенския регион.

Фигура. 1. Възрастово разпределение на заетите в биологичните стопанства

Резултатите от направеното регионално проучване относно образователния ценз показват, че земеделските производители на екологична продукция са все по-образовани млади хора. Техният относителен дял спрямо

⁶ Вж. **Николова, М.** Биологичното земеделие – състояние и потенциал за развитие. АИ „Ценов“ Свищов, 2013, с. 144-145.

завършилите средно специално образование е по-висок и представлява 73.84 %. Делът на практикуващите биопроизводство с по-ниска квалификация е съответно 26.15 %⁷. Това показва, че засилената информационна активност на заинтересованите институции (МЗХ, НССЗ, ОССЗ) дава своите резултати и все повече млади фермери се включват с проекти за развитие на агроекологични дейности.

За да предприемем иновативно производство в т.ч. биопроизводство и за поддържане на мотивацията възможно най-дълго, се предполага да разполагаме и с достатъчно финансови средства. **Финансовите ресурси** с които разполагат българските производители на селскостопанска продукция като цяло са недостатъчни, а още повече за организиране на съвременно земеделие базирано на нови екологосъобразни технологии. Въпреки по-малките разходи за стартиране на биологична дейност, липсата на начален капитал остава сериозна пречка за обикновените стопани, които решават да преминат от конвенционално към биологично земеделие. Разходите свързани с избора на контролно-сертифициращи орган също са сериозно перо от финансовите ресурси на стопаните.

Освен това сертификацията на повечето мащабни преработвателни предприятия, които да практикуват биопроизводство у нас е свързана с допълнителни финансови средства за изграждане на специализирани мощности. Това обяснява и негативния факт от реализация на биологична продукция основно на външния пазар и липсата на така необходимото междинно звено т.е. преработвателното.

През последните години единствено при емблематичната за страната ни маслодайна роза и лавандулата, мащабните производители на розово и лавандулово масло осигуряват пълния цикъл т.е. и преработването на биологичните суровини.

Финансовото подпомагане на биопроизводството е важен стимул за мотивация и вземане на информирано решение за въвеждане на екологосъобразен подход в съвременните земеделски стопанства. В България подпомагането за периода 2007-2013 се осъществява главно със средства по някои от мерките от Програмата за развитие на селските райони (ПРСР) 2007-2013 година. Най-пряко подпомагането се осъществява по Мярка 214 „Агроекологични плащания” (АЕП), подмярка „Биологично земеделие”, направления „Биологично растениевъдство” и „Биологично пчеларство” от приоритетна ос 2 на програмата.

Промяната на икономическа ситуация след присъединяването на България към ЕС (увеличени разходи за семена, за екологични торове, за работна сила и т.н.) наложи преизчисления в размера на агроекологичните плащания. Годишният им размер, приет с последното изменение от 2012 г.⁸ е по-висок в сравнение с размера им от 2009 година (виж табл. 1.):

⁷ Пак там.

⁸ Наредба 11/2009 г. за условията и реда за прилагане на мярка 214 "Агроекологични плащания" от ПРСР за периода 2007 - 2013 г., изм. и доп. ДВ 23/20.03.2012 г.

Таблица 1. *Агроекологични плащания за биологично земеделие, (евро/ха)*

Култури	Стопанства в период на преход			Биологично сертифицирани Стопанства		
	2009	2012	изменение	2009	2012	изменение
полски култури, вкл. фуражни	181	250	+ 69	155	197	+ 42
ливади и пасища	82	120	+ 38	82	120	+ 38
трайни насаждения, лозя и маслодайна роза	505	729	+ 224	418	613	+ 195
ароматни и медицински растения	340	448	+ 108	267	327	+ 60
зеленчуци, вкл. култивирани гъби и картофи	483	547	+ 64	357	446	+ 89
пчеларство/за пчелно семейство	11,5	18,4	+ 6,9	11,5	18,4	+ 6,9

За биологичните стопанства, които не са преминали преходния период, агроекологичните плащания при трайни насаждения, лозя и маслодайна роза са нараснали с 224 евро на хектар, следвани от субсидиите за ароматни и медицински растения (108 евро/ха). Размерът на плащанията в биологично сертифицираните стопанства е най-висок също при трайните насаждения, следвани от зеленчуковите биологично отглеждани култури.

Други мерки от ПРСР с възможности за подпомагане на биоземеделието в България са:

- ✓ *Мярка 121* за модернизиране на земеделските стопанства и преминаването им от конвенционални към биологични;
- ✓ *Мярка 142* подпомага създаването на организация на биологичните производители;
- ✓ *Мярка 111* – професионално обучение на кадри в биосектора.

Взети заедно възможностите за финансово подпомагане по различните мерки са мощен фактор за мотивация и стимулиране на предприемаческите инициативи в посока развитие на биологични стопанства и практикуване на природосъобразни земеделски практики.

Друг съществен фактор за нарастване на мотивацията при прилагане на биологичния подход са новите моменти при осъществяване на **Общата селскостопанска политика (ОСП)** не само в европейски, но и в национален мащаб. Новите регламенти на ЕС предвиждат биопроизводителите да получават и т.н. „зелени плащания“ за запазване на околната среда както и допълнителни субсидии за биопроизводство, отделно от агроекологичните плащания. От оторизираните общо 2,378 млн. лева публични средства, най-много са за биологично растениевъдство - 40% от средствата по мярка 214⁹.

Важно е да се отбележи, че биосектора е много силно заложен за развитие и през новия програмен период на ОСП на ЕС след 2013 година. Според 7-то изменение на ПРСР е заложено 32 млн. евро да бъдат прехвърлени от мярката за агроекологични плащания към инвестиции в биологично земеделие, „но в стопанствата, а не под формата на компенсаторно плащане“. На практика от бюджета на мярка 214 се прехвърлят към мярка 121 „Модернизиране на земеделските стопанства“ за инвестиции в биоземеделието, като вече ще бъдат подпомагани *регистрирани биологични производители*.

⁹ Вж. Аграрен доклад, МЗХ - 2011.

Съгласно разпоредбите на ЕС за земеделския стопанин от 2012 година е задължително спазването на *законоустановените изисквания за управление* в следните области:

- обществено здраве,
- здраве на животните и на растенията;
- околна среда;
- хуманно отношение към животните¹⁰.

Всъщност тези изисквания и задължение не са нови за земеделския стопанин, тъй като те са част от секторното законодателство, прилагано до момента. Законоустановените изисквания за управление и условията за добро земеделско и екологично състояние формират *системата на кръстосаното съответствие* и при неспазване стопаните се санкционират. От тази година започва да се прави връзка между законоустановените изисквания за управление и директните плащания, които получава земеделският стопанин. Тук биологичните стопани имат предимството, че са по-улеснени в сравнение с другите фермери по отношение на кръстосаното съответствие и спазването на добрите земеделски практики.

На този етап само 5% от бюджета на мярка 121 са предвидени за земеделски производители, които имат желание да преминат от конвенционално към биологично производство. А след *2014 г. реформата в ОСП предвижда биологичното земеделие отново да заема една много важна част от сектора*, като се предвижда отделна мярка за биологично земеделие с бюджет 25% от средствата за селските райони. Това безусловно ще допринесе за нарастване на мотивираните решения и прилагане на екологосъобразни подходи при развитие на земеделието, какъвто несъмнено е биологичния подход.

Да не пропускаме и факта, че агроекологичните подпомагания в страната ни все още са по-ниски в сравнение с другите европейски държави. Биологичното земеделие като цяло се нуждае от по-голяма финансова подкрепа, при преференциални условия, които да провокират все повече предприемаческия интерес, мотивацията и да провокират иновативните решения в тази посока.

Държавната политика е мощен двигател за силна мотивация при практикуването на иновативни производства включително и биологично. Тя очертава икономическата рамка в агробизнеса и създава предпоставки за развитие не само на отрасъла като цяло, а така също и на алтернативни форми на производство, каквато в случая е биоземеделието. На този етап съществува пълна синхронизация на законодателството ни в сферата на агроекологията с европейското, което отваря пазарите на Европа за биологичните ни продукти. А това е важен фактор за развитие на биологичното земеделие не само на национално, но и на регионално ниво. В същото време проблемите възникват в процеса на реализация на биологичната продукция - вследствие раздробеността на земеделските парцели, финансирането на дребните производители, осигуряването им с необходимите ресурси и др. Трудния достъп до кредити и липсата на достатъчно собствени средства все още оказва влияние върху инвестиционната активност на земеделските стопани и забавя трансформирането на конвенционални ферми в биологични, като и изграждането на нови такива. Необходими са повече инициативи от страна на правителството в посока финансиране, субсидиране, ценообразуване и

¹⁰ Регламент (ЕО) № 73/19.01.2009 г. от 2012 г.

насърчаване на биологичните производствени практики, чрез специални програми и акредитирани мерки.

Пазарната среда е не по-малко важен фактор за висока мотивационна активност на земеделските производители. В българските условия, реализацията на биологична продукция е свързана с все още *недостатъчно развита пазарна среда*. Съществуващите пазарни структури не създават условия за бърза реализация на готовата продукция. Въпреки това трябва да отчетем факта, че нарастването на производството и на броя стопани, които се обръщат към биопродуктите, се дължи преди всичко на увеличеното търсене на пазара, както и на все по-голямата популярност на въпроса - *какво е качеството на храната с която се храним*. Към момента обаче на българския пазар - 80% от родното производство се изнася като суровинна база, а внос са и 80% от продаваните продукти в специализираните магазини. В такъв случай *осигуряването на преработката на биологичните продукти е сериозна пречка в създаването на биологичен краен продукт за износ, а не износ на суровини*. На този етап съществуващите преработвателни мероприятия са затруднени да започнат допълнително и биопроизводство поради редица причини - необходимост от сертификация, специализирани мощности, липса на по-детайлни изследвания на конкурентоспособността на крайните продукти от веригите на добавяне на стойност в българското биоземеделие и др. Според Попов ¹¹ „много от собствениците на хранително-вкусовите предприятия започват да осъзнават, че включването в техния асортимент на биопродукти и храни ги прави по-конкурентоспособни и издига техния „еко” имидж пред потребителите”. Но все още повечето от тях предпочитат сами да си произвеждат биосуровините и след лека преработка и замразяване да ги изнасят главно в Европа. Практиката показва, че поради все още малкия мащаб на биологичните стопанства в България, преработвателите трудно биха могли да си осигурят регулярно снабдяване, а и потребителското търсене на биохрана в страната ни все още е ограничено.

II. Ефекти от дейността на биологичното стопанство

Промяната в целите на европейското земеделие – от самозадоволяване и осигуряване на хранителна сигурност към високо качество на създадените продукти, поставя земеделските производители и агросектора като цяло в нови условия. Това изисква промени по цялата верига от дейности свързани със селскостопанското производство и реализацията на получената продукция. Европейският потребител все по-категорично заявява своята позиция за употреба на безопасни и здравословни храни, които до голяма степен определят промените в сектора.

Много автори с основание свързват специфичната функция на земеделието не само с осигуряване изхранването на населението с качествени храни, но и със съхранение на околната среда, на биологичното разнообразие, на традициите в селските райони и др.

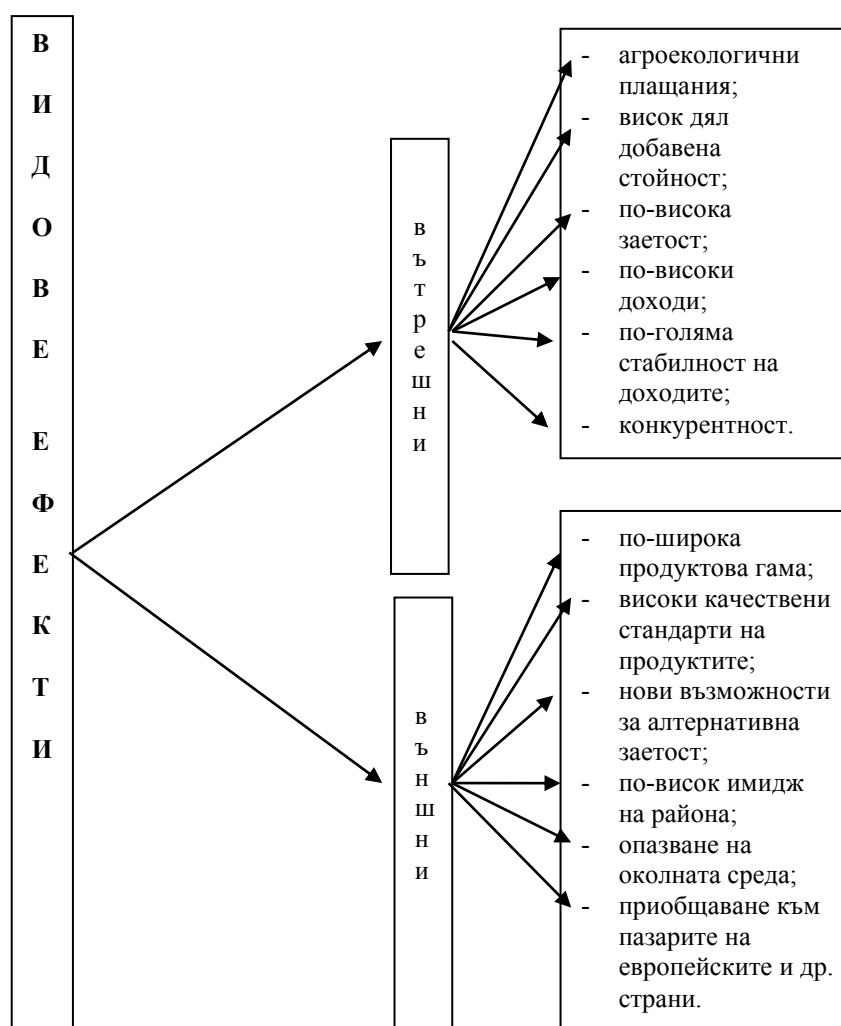
Всичко казано до тук провокира и все по-голямата мотивация за предприемачески решения и развитие на биоземеделието, като модел на съвременни земеделски стопанства с реални очаквания за добри резултати.

¹¹ Попов, Вл. България има силен потенциал за превръщане на биоземеделието във водещ сектор. Агрокомпас, 5, 2012, с. 36-40.

На базата на модела на биологично стопанство могат да се изведат и разнообразните ефекти, които то създава. *Тези ефекти са в посока както за самото стопанство и неговите членове, така също и за заобикалящата го пазарна, природна, социална и културна среда.* Още повече, че те са с различна роля не само за стопанската единица, но и за региона като цяло.

Ефектите и резултатите от дейността на биологичното земеделско стопанство за района в който се развива и функционира намира израз най-вече за подобряване на икономическото, екологичното и социалното му състояние. Иновативният подход при биологичното земеделие в много по-голяма степен в сравнение с конвенционалното е свързан с еволюционно развитие на трудовите ресурси и в конкретика с развитието на нови знания, умения, професионални способности и удовлетвореност от вложения труд не само за мениджъра, но и хората свързани с дейността в стопанството.

Видовете ефекти условно бихме могли да ги разделим на **вътрешни** (за самото биостопанство и членовете му) и **външни** (за региона). На фиг. 2 е показано многообразието от възможните резултати при осъществяване на земеделска дейност на базата на биологичния подход.

Фигура. 2. Класификация на видовете ефекти от дейността на биологично стопанство

По принцип земеделието е неразривно свързано с околната среда и не трябва да се разглежда само като икономически сектор или да се придържа строго към законите на търсенето и предлагането. Производството на продоволствие трябва да защитава екосистемите и почвеното плодородие. В този смисъл за разлика от интензивното земеделие, биологичното най-пълно се вписва в целите за опазване на биоразнообразието, устойчивото използване на почвата и водите, създава уважение към околната среда. Имайки предвид климатичната криза в световен мащаб, агроекологичните практики и екоземеделието се предполага да заемат все по-висок дял в следващите години.

Новите предизвикателства към компонентите на биологичната земеделска система са свързани преди всичко с ново *отговорно отношение към почвата, като жива екосистема на биологичната ферма, водата като ресурс на биологичната земеделска система, ландшафта и неговото поддържане, биоразнообразието, като приоритет за устойчиво развитие на биологичната ферма*¹².

В последните години агробизнеса и продоволствената промишленост в съвременните условия за производство също започват да отчитат ползите и ефектите от агроекологичните практики.

Бързият ръст на пазарното търсене на органични и екологично сертифицирани продукти днес привлича все повече вниманието на инвеститорите в бизнеса. Така например все повече производители на роза и лавандула у нас се ориентират към практикуване на биологичните практики при производство на световно известното българско розово и лавандулово масло. Според Димитър Стефанов, съсобственик на една от най-големите български фирми за производство на розово и лавандулово масло ще нараства и броя на фирмите преминаващи и към биодинамични¹³ земеделски практики, основаващи се на антропософската теория на Рудолф Щайнер от началото на миналия век.

Заклучение

За повишаване на мотивационната активност при стартиране на биопроизводство е необходима още по-добра информираност на потенциалните бенефициенти, по-високо финансово подпомагане, опростяване на процедурите при кандидатстване, както и специфични знания, управленски опит и умения от самите фермери, а също така и от заетите работници във биологичните стопанства.

Недостатъчно развитата пазарна среда в българските условия е ограничително условие за увеличаване на биооператорите, както на регионално, така също и на национално ниво.

Въвеждането и утвърждаването на биологичния подход в съвременните земеделски стопанства е свързано с разнообразни ефекти. От една страна това са положителни резултати за самото стопанство и неговите членове, а от друга са външни ефекти за заобикалящата го пазарна, природна, социална и културна среда.

¹² Вж. по-подробно **Николова, М.** Биологичното земеделие – състояние и потенциал за развитие. АИ „Ценов“ Свищов, 2013, с. 57-67.

¹³ използва се енергийната връзка между различните елементи на природата: растение-човек-слънце-разположение на планетите. Различните селскостопански дейности се практикуват според специален звезден календар.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

1. Angelov, K., Stoyanov, I. Protsets na orientatsiya v upravlението. Biblioteka – Nauchno znanie. Institut Obshtestvo na znanieto 3, 2012. [Ангелов, К., Стоянов, И. Процес на ориентация в управлението. Библиотека – Научно знание. Институт Общество на знанието 3, 2012.]
2. Atanasov, A., Vezirov, Ch. i dr. Za obuchenieto po biologichno zemedelie v Bulgariya, Rumaniya i Sloveniya. Nauchni trudove na Rusenskiya universitet - 2010, tom 49. [Атанасов, А., Везиров, Ч. и др. За обучението по биологично земеделие в България, Румъния и Словения. Научни трудове на Русенския университет - 2010, том 49.]
3. Vasileva, L. Otsenka na efektite ot prilaganeto na biologichното zemedelie. Ikonomika i upravlениe na selskoto stopanstvo, br. 1, 2007. [Василева, Л. Оценка на ефектите от прилагането на биологичното земеделие. Икономика и управление на селското стопанство, бр. 1, 2007.]
4. Vasileva, L. Rolyata na agrarnata politika za razvitiето na biologichното zemedelie. //Ikonomicheski alternativi, 2006, br. 2. [Василева, Л. Ролята на аграрната политика за развитието на биологичното земеделие. //Икономически алтернативи, 2006, бр. 2.]
5. Velchev, V., Valev, V., Borisov, G. Problemi na ustoychivoto zemedelie i proizvodstvoto na ekologichno chista produktsiya ot zarneni kulturi, Selskostopanska nauka, br. 4-6, 1997. [Велчев, В., Вълев, В., Борисов, Г. Проблеми на устойчивото земеделие и производството на екологично чиста продукция от зърнени култури, Селскостопанска наука, бр. 4-6, 1997.]
6. Gardnar, G., Pru, T. Zarazhdane na ustoychivata ikonomika. Sastoyaniето na planetata, Uarldouch, 2008, s. 31-42. [Гарднър, Г., Пру, Т. Зараждане на устойчивата икономика. Състоянието на планетата, Уърлдоуч, 2008, с. 31-42.]
7. Gerganov G., Nikolova, M. i dr. (2009). Prakticheski i ikonomicheski problemi pri realizatsiyata na agroekologichните deynosti v rastenievadstvoto. Almanah nauchni izsledvaniya, tom 9, str. 43-79. AI „Tsenov” Svishtov. [Герганов Г., Николова, М. и др. (2009). Практически и икономически проблеми при реализацията на агроекологичните дейности в растениевъдството. Алманах научни изследвания, том 9, стр. 43-79. АИ „Ценов” Свищов.]
8. Grozeva, D. Organizotsiya i upravlениe na biologichното zemedelie. Agraren menidzhmant. AI „Tsenov” – Svishtov, 2010. [Грозева, Д. Организация и управление на биологичното земеделие. Аграрен мениджмънт. АИ „Ценов” – Свищов, 2010.]
9. Doychinova, Yu. Multifunktsionalното zemedelsko stopanstvo. Predpostavki i usloviya za prehod kam multifunktsionalen model na zemedelie. UI „Stopanstvo”, 2008. [Дойчинова, Ю. Мултифункционалното земеделско стопанство. Предпоставки и условия за преход към мултифункционален модел на земеделие. УИ „Стопанство”, 2008.]
10. Doychinova, Yu., Miteva, A. i dr. Malak i semeen agrobiznes. UI „Stopanstvo” – Sofiya, 2008. [Дойчинова, Ю., Митева, А. и др. Малък и семеен агробизнес. УИ „Стопанство” – София, 2008.]
11. Zheynev, K. Ekologichnost na netraditsionните deynosti. Netraditsionni deynosti v selskoto stopanstvo. IU – Varna, 2002. [Жейнов, К. Екологичност на нетрадиционните дейности. Нетрадиционни дейности в селското стопанство. ИУ – Варна, 2002.]

12. Karov, St. Sashtnost, printsiipi i osnovni praktiki na biologichnoto zemedelie. Plovdiv, 2008. [Каров, Ст. Същност, принципи и основни практики на биологичното земеделие. Пловдив, 2008.]
13. Koprivlenski, V. Ikonomika i upravlienie na proizvodstvoto v organichnata ferma. Plovdiv - 2003. [Копривленски, В. Икономика и управление на производството в органичната ферма. Пловдив – 2003.]
14. Kostadinova, P., Lecheva, Iv. i dr. Agroekologiya i upravlienie na agroekosistemite. Sofiya – 2003. [Костадинова, П., Лечева, Ив. и др. Агроекология и управление на агроекосистемите. София – 2003.]
15. Luiz E. Bak, Sara Dzh. Sher. Prevrashthane na ekozemedeliето v preobladavashto. Sastoyaniето na planetata, 2011. [Луиз Е. Бък, Сара Дж. Шер. Превръщане на екоземеделието в преобладаващо. Състоянието на планетата, 2011.]
16. Manolov, I. Printsiipi na organichnoto zemedelie. Osnovi na organichnoto zemedelie. Plovdiv, 2003. [Манолов, И. Принципи на органичното земеделие. Основи на органичното земеделие. Пловдив, 2003.]
17. Manolov, I., Manolova, V. Biologichnoto zemedelie – dobra perspektiva za drebniya fermer. Plovdiv, 2008. [Манолов, И., Манолова, В. Биологичното земеделие – добра перспектива за дребния фермер. Пловдив, 2008.]
18. Mitova, D. Organichnoto zemedelie kato instrument na ustoychivoto razvitie na selskoto stopanstvo. Problemi na agrobiznesa v Balgariya v predprisaedinitelniya period. Peta natsionalna konferentsiya na sayuza na agrarikonomistite v Balgariya, Tempo, 2003. [Митова, Д. Органичното земеделие като инструмент на устойчивото развитие на селското стопанство. Проблеми на агробизнеса в България в предприєдинителния период. Пета национална конференция на съюза на аграрикономистите в България, Темпо, 2003.]
19. Mitova, T. Izsledvaniya varhu rolyata na kulturi za zeleno torene v organichni seitboobrashteniya. Godishnik na Shumenskiya universitet „Episkop Konstantin preslavski”, 2009. [Митова, Т. Изследвания върху ролята на култури за зелено торене в органични сеитбообращения. Годишник на Шуменския университет „Епископ Константин преславски”, 2009.]
20. Nikolova, M. (2010). Biozemedeliето v Balgariya - perspektivna forma na predpriemachestvo v selskite rayoni. Sbornik nauchni dokladi, IU - Varna. [Николова, М. (2010). Биоземеделието в България - перспективна форма на предприемачество в селските райони. Сборник научни доклади, ИУ - Варна.]
21. Nikolova, M. (2011). Bioproizvodstvo i osobenosti na pazara na bioprodukti. Sp. «Narodnostopanski arhiv» AI „Tsenov” Svishtov. [Николова, М. (2011). Биопроизводство и особености на пазара на биопродукти. Сп. «Народностопански архив» АИ „Ценов” Свищов.]
22. Nikolova, M. i ekip. (2009). Prakticheski i ikonomicheski problemi pri realizatsiyata na agroekologichnite deynosti v rastenievadvstvoto. Almanah nauchni izsledvaniya, tom 9. AI „Tsenov” Svishtov. [Николова, М. и екип. (2009). Практически и икономически проблеми при реализацията на агроекологичните дейности в растениевъдството. Алманах научни изследвания, том 9. АИ „Ценов” Свищов.]
23. Nikolova, M., Linkova, M. Opazvane i upravlienie na biologichnoto raznoobrazie. Uchebno posobie za distantsionno obuchenie. AI „Tsenov” Svishtov, 2009. [Николова, М., Линкова, М. Опазване и управление на биологичното разнообразие. Учебно пособие за дистанционно обучение. АИ „Ценов” Свищов, 2009.]

24. Nikolova, M. Biologichното zemedelie – sastoyanie i potentsial za razvitie. AI „Tsenov” Svishtov, 2013. [Николова, М. Биологичното земеделие – състояние и потенциал за развитие. АИ „Ценов” Свищов, 2013.]
25. Popov, Vl. Balgariya ima silen potentsial za prevrashtane na biozemedeliето vav vodesht sektor. Agrokompas, 5, 2012. [Попов, Вл. България има силен потенциал за превръщане на биоземеделието във водещ сектор. Агрокомпас, 5, 2012.]
26. Sirashki, Hr. Strategicheskо upravlenie. AI „Tsenov”, Svishtov, 2012. [Сирашки, Хр. Стратегическо управление. АИ „Ценов”, Свищов, 2012.]
27. Stancheva, Y., 2000. Ekologichni osnovi na zemedeliето, Pensoft, Sofiya-Moskva. [Станчева, Й., 2000. Екологични основи на земеделието, Pensoft, София-Москва.]
28. Stoynev, K. Ekologichni i tehnologichni aspekti na savremenното zemedelie. Sofiya, 2004. [Стойнев, К. Екологични и технологични аспекти на съвременното земеделие. София, 2004.]
29. Sastoyanie na planetata. Prevrashtane na ekozemedeliето v preobladavashto. Institut Uarlduoch - 2011. [Състояние на планетата. Превръщане на екоземеделието в преобладаващо. Институт Уърлдуоч - 2011.]
30. Turlakova, T. Neobhodimost, usloviya i motivatsiya za netraditsionni deynosti v selskoto stopanstvo. UI – Varna, 2002. [Турлакова, Т. Необходимост, условия и мотивация за нетрадиционни дейности в селското стопанство. УИ – Варна, 2002.]
31. Hadzhieva, V. Ustoychivo razvitie na zemedeliето v Balgariya. Ikonomicheski alternativі, br. 5, 2007. [Хаджиева, В. Устойчиво развитие на земеделието в България. Икономически алтернативи, бр. 5, 2007.]
32. Yancheva, Hr., Manolov, I. Osnovi na organichното zemedelie. Plovdiv, 2003. [Янчева, Хр., Манолов, И. Основи на органичното земеделие. Пловдив, 2003.]
33. Dabbert, S. Organic farming and the Common Agricultural Policy: A European Perspective. IFOAM 2000 – The World Grows Organic. Proceedings 13th IFOAM Conference, 28 to 31 August 2000 Convention Center Basel, p. 611-614.
34. Nikolova, M., Linkova, M. Risk diversification in the agricultural sector in Bulgaria. Amfiteatru Economic Journal, 2011, Vol. XIII, No. 29, 305-320.
35. OECD, Organic Agriculture. Sustainability, markets and policies, CABI Wallingford, 2003, p. 10.
36. Padel, S., Lampkin, N. Farm-level performance of Organic Farming Systems, CABI, Wallingford, 1994.
37. Semoc, A., Organic Production, Organic Food and the Role of Agricultural policy, New Medit, IAMB, vol. I – №4, 2002, pp. 54-60, 2002.
38. Godishen doklad za izpalneniето na PRSR (2007-2013g.) V RBalgariya v perioda 01.01.2010 g. – 31.12. 2010 g. (yuni 2011 g.) [Годишен доклад за изпълнението на ПРСР (2007-2013г.) В РБългария в периода 01.01.2010 г. – 31.12. 2010 г. (юни 2011 г.)]
39. Godishen doklad za usvoyavane na sredstvata ot Evropeyskiya sayuz v R Balgariya za 2011 godina (yanuari 2012 g.) [Годишен доклад за усвояване на средствата от Европейския съюз в Р България за 2011 година (януари 2012 г.)]
40. Metodika za prilagane na krastosanoto saotvetstvie v Balgariya, 2012 g. [Методика за прилагане на кръстосаното съответствие в България, 2012 г.]

41. Naredba 11/2009 g. za usloviyata i reda za prilagane na myarka 214 "Agroekologichni plashtaniya" ot Programata za razvitie na selskite rayoni za perioda 2007 - 2013 g., izm. i dop. DV 23/20.03.2012 g. [Наредба 11/2009 г. за условията и реда за прилагане на мярка 214 "Агроекологични плащания" от Програмата за развитие на селските райони за периода 2007 - 2013 г., изм. и доп. ДВ 23/20.03.2012 г.]
42. Natsionalen plan za razvitie na biologichното proizvodstvo v Bulgariya v perioda 2007-2013 g. [Национален план за развитие на биологичното производство в България в периода 2007-2013 г.]
43. Reglament (EO) № 73/19.01.2009 g. ot 2012 godina. [Регламент (ЕО) № 73/19.01.2009 г. от 2012 година.]
44. Rakovodstvo za prilagane na zakonoustanovenite iziskvaniya za upravlenie, 2012 g. [Ръководство за прилагане на законоустановените изисквания за управление, 2012 г.]
45. Strategiya „Inovatsii za ustoychiv rastezh: Bioikonomika za Evropa“. [Стратегия „Иновации за устойчив растеж: Биоикономика за Европа“.]